А.О. Ходжаян, канд. екон. наук, доц., докторант

РОЛЬ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано розвиток української банківської системи з позицій її стійкості і надійності. Представлено показники функціонування банківського сектору та їх використання в якості індикатора рівня розвитку фінансового ринку. Визначено ефективність банківської системи через призму її ролі в забезпеченні економічного зростання та позитивних структурних зрушень в економіці.

Ключові слова: ефективність банківської системи, оцінка ризиків, структура кредитування, конкурентоспроможність національної економіки.

The development of the Ukrainian banking system from its position of soundness and reliability has been analyzed. The article presented activities functioning banking sector and their use as an indicator of financial market development level. There was determined the effectiveness of the banking system in the context of its role in promoting economic growth and positive structural changes in the economy.

Keywords: efficiency of the banking system, estimation of risks, structure of crediting, competitiveness of economy.

В умовах набуття сучасною ринковою економікою грошово-кредитного характеру зростає роль фінансової сфери і, зокрема, банківської системи, як активного стимулятора розвитку виробництва і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. В якості індикатора рівня розвитку фінансового ринку міжнародні рейтингові агентства використовують показник стійкості і надійності банківської системи. Логіка використання даного показника ґрунтується на висновках економічної науки і світової господарської практики, які засвідчують, що підвищення конкурентоспроможності національної економіки є неможливим без стабільно функціонуючої банківської системи, яка сприяє залученню зовнішніх і внутрішніх інвестицій і, таким чином, суттєво впливає на процес функціонування і ефективність економіки країни.

Саме обмеженість оцінки функціонування банківського сектора як фактору конкурентоспроможності національної економіки критеріями стійкості та надійності і необхідність визначення ефективності банківської системи через призму її ролі в забезпеченні економічного зростання та позитивних структурних зрушень в економіці визначає актуальність обраної теми та доцільність проведення відповідних досліджень.

Роль банківського сектора в економічному зростанні в зарубіжній літературі досліджувалась в рамках окремого напряму «фінанси і розвиток» і представлена в роботах Галетовича О., Кінга Дж., Левіна Р. [1–2]. Теоретичні і практичні проблеми функціонування банківської системи на різних етапах становлення і розвитку економіки України досліджують Геєць В., Даниленко А., Зимовець В., Корнєєв В., Крупка М., Лютий І., Пересада А., Савлук М., Шелудько Н. [3–10]. Результати даних наукових досліджень

забезпечили вагомий внесок в розробку механізму функціонування вітчизняної банківської системи. Разом з тим, негативні тенденції поширення світової фінансової кризи на національному підґрунті через банківський канал визначили необхідність подальшого реформування банківського сектору в напрямку забезпечення його стабільності, як здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім шокам, та формування механізму використання потенціалу банківської системи для позитивних структурних зрушень в економіці.

Мета статті полягає в дослідженні основних причин нестабільності функціонування банківської системи України та розробці напрямів переорієнтації грошово-кредитного механізму на інвестиційні потреби реального сектору економіки з метою підвищення ефективності його впливу на економічний розвиток.

В Концептуальних засадах стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 рік наголошується на необхідності забезпечення стійкості і надійності банківської системи як необхідної умови економічного зростання. Згідно оцінок стійкості і надійності банків за методологією ВЕФ за останнє десятиріччя Україна продемонструвала прогрес у цій царині, скоротивши розрив з країнами ЄС 15 і впритул наблизившись до рівня Китаю (4,9), Росії (4,9), Польщі (5,1). (див. рис. 1).

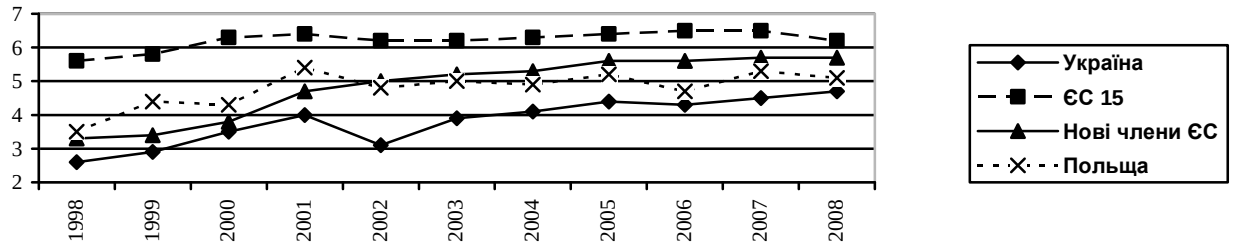

Рис. 1. Динаміка оцінок стійкості банківської системи по окремих країнах та регіонах світу.

Джерело: Звіт про Конкурентоспроможність України 2009 [11].

Незважаючи на оптимістичні оцінки зростання стійкості банківської системи України, саме банківський канал став передаточним ланцюгом дестабілізуючих зовнішніх сигналів нинішньої фінансової кризи і посилив вразливість валютно-фінансової системи до зовнішніх шоків.

Нестабільність функціонування банківського сектора зумовлено орієнтацією на високу прибутковість при недостатньому контролі ризиків. Як пояснення даного феномену, що є характерним як для вітчизняних так і для зарубіжних банків, західні вчені, в рамках розробки моделі валютних криз третього покоління, висунули теорію «синдрому надмірного запозичення», згідно якої економічні суб'єкти схильні до надмірного запозичення, оскільки прибутки від запозичених коштів вони отримують одноосібно, а збитки, в разі настання форс-мажорних обставин, розподіляються між усіма членами суспільства – вкладниками, неплатоспроможними банками, урядом. Таким чином, в умовах кризи приватні збитки банківських установ трансформуються в збитки домогосподарств, компаній і уряду [12].

Нестабільність функціонування банківського сектора зумовлена наявністю наступних структурних дисбалансів, які підривають платоспроможність банків і є чинником дестабілізації економіки в умовах наростаючих зовнішніх шоків.

•*Розбалансованість активів і пасивів за термінами* і відсутність, в першу чергу, джерел покриття довгострокового кредитування (див. рис. 2).

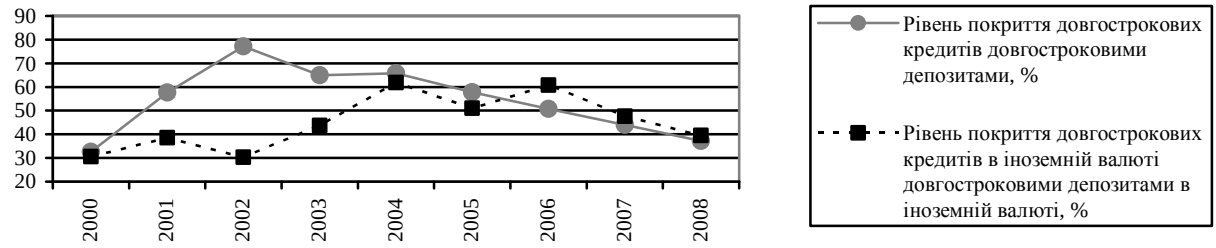

Рис. 2. Співвідношення між довгостроковими депозитами і кредитами (%)

Побудовано за даними: [13].

Співвідношення довгострокових депозитів в іноземній валюті до довгострокових кредитів скоротилося з 61,8% у 2002 році до 23,1% на кінець 2008 року завдяки щорічному подвоєнню обсягу споживчого кредитування. Рівень покриття довгострокових роздрібних кредитів в інвалюті довгостроковими депозитами в інвалюті тільки за 10 місяців 2008 року погіршився на 15,4%, що на фоні домінуючої ролі долара США і режиму регульованого валютного курсу призводить до ескалації ризику, пов'язаного з валютним дисбалансом, і негативно позначається на подальшому розвитку роздрібного сегмента.

• *Нарощування обсягів кредитування економіки в іноземній валюті, в т. ч. суб'єктів, які не мають постійних валютних доходів*, підірвало платоспроможність позичальників і, як наслідок, посилило проблему ліквідності банків на фоні стрімкої девальвації національної валюти (див рис. 3.).

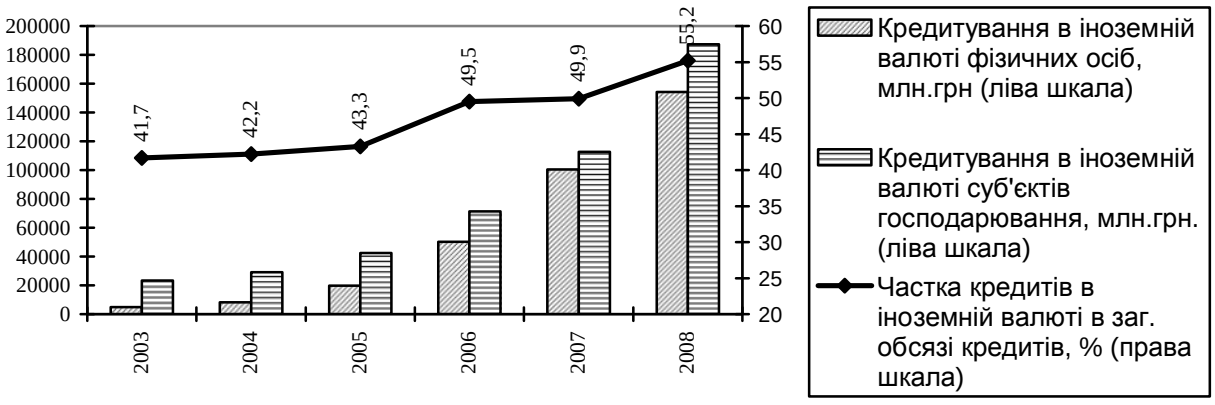

Рис. 3. Кредитування економіки України в іноземній валюті.

Побудовано за даними: [13].

З початку 2008 року загальний обсяг проблемних кредитів банків зріс у 2,4 рази. Приріст депозитів банківської системи уповільнився до 27,7%, приріст кредитів зменшився до 71,9% [13].

• *Низький рівень капіталізації банків*, в результаті чого формуються диспропорції між ресурсною базою і можливостями її ефективного розміщення. Впродовж 1997–2008 рр. темпи зростання регулятивного капіталу банків значно відставали від зростання активів банків, що спровокувало низький рівень капіталізації банківської системи України. За визначений період кредитний портфель банків зріс у 69,7 рази, а сукупний банківський капітал – лише у 19,8 рази. Як наслідок, показник адекватності капіталу українських банків знизився з 54,4% до 15,5%. За період з 1998 по 2008 рр. кредитний портфель банків зріс у 69,7 рази, а сукупний банківський капітал – лише у 19,8 рази [13]. Незбалансованість темпів зростання капіталу та обсягів активно-пасивних операцій свідчить як про зростання ризиків у діяльності банків, загрозу зниження фінансової стійкості банків, так і обмежених можливостей для стабільного розвитку банків та позитивного впливу на структурні перетворення в економіці. З огляду на це, важливим завданням розвитку банківської системи і підвищення її стійкості є нарощування власного капіталу та збільшення ресурсної бази як основи для проведення кредитно-інвестиційних операцій.

• *Надмірне залучення зовнішніх позик*, що посилює вразливість національної фінансової системи до зовнішніх шоків(див. рис. 4.).

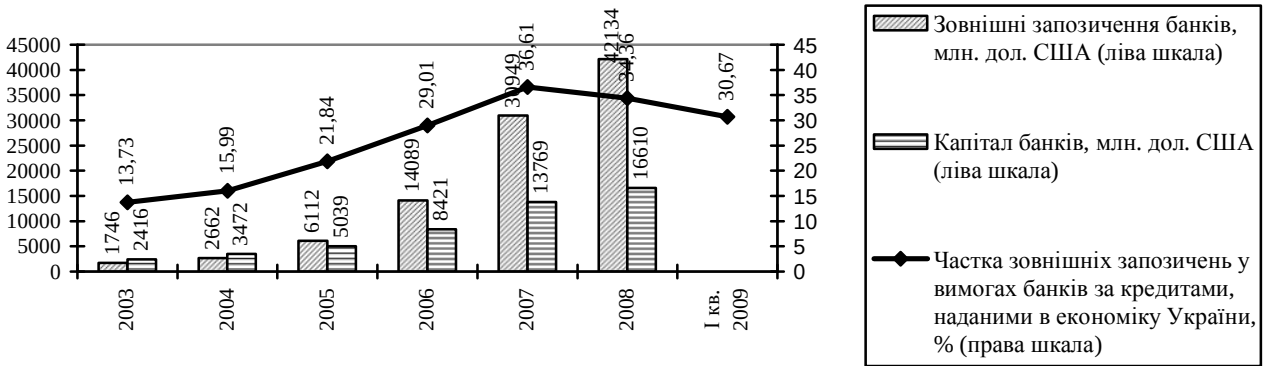

Рис. 4. **Співвідношення власних і залучених ресурсів банківського сектора***

* Побудовано за даними : НБУ, Держкомстату – ССРД МВФ.

За період з 2003 по жовтень 2008 року обсяги зовнішніх запозичень банківського сектора зросли з 1,7 до 42,1 млрд. дол., перевищивши власний капітал банків у 2,5 рази. Стрімкий відтік іноземних ресурсів з банківського сектора у IV кварталі 2008 року, в першу чергу короткострокових кредитів і депозитів, зменшення попиту інвесторів-нерезидентів на боргові зобов'язання вітчизняних банків, номіновані в національній валюті, та неможливість єврооблігаційних залучень, в умовах економічної та політичної нестабільності, спровокували кризу ліквідності банківського сектора. Необхідність значних проплат за зовнішніми боргами, на фоні значної девальвації національної валюти і зростання частки сумнівних і прострочених споживчих та

корпоративних кредитів, загрожує не лише платоспроможності банків, а й зростанню дефіциту платіжного балансу України.

Ефективність впливу банків на економічний розвиток.

Визначення ефективності функціонування банківського сектора потребує доповнення оцінки стійкості банків показниками, які дозволяють оцінити ефективність впливу банків на економічний розвиток. Зорієнтованість функціонування банківської системи на реальний сектор економіки оцінюється за допомогою аналізу структури кредитних вкладень та її динаміки протягом останніх років.

В політиці банківського кредитування останніх років досить відчутною є споживча спрямованість. За 2000 по 2008 рік в структурі кредитів відбулася переорієнтація на сектор домогосподарств (з 5,5% до 38,6%) за рахунок відносного зменшення кредитування нефінансового сектора (з 93,3 до 60,05%). Позитивна тенденція пожвавлення споживчого попиту, разом з тим, характеризується нарощуванням витрат населення, по-перше, націлених переважно на закупівлю імпортних споживчих товарів, по-друге, без адекватного зростання номінальних доходів. Обсяги наданих банками кредитів сектору домогосподарств в 1,5 рази перевищують обсяги депозитів фізичних осіб. Аналогічна тенденція прослідковується і у суб'єктів господарювання. Обсяги отриманих ними кредитів майже втричі перевищують залишки на поточних рахунках (див. табл. 1.).

Таблиця 1. Вимоги банків за кредитами та зобов'язання банків за коштами, залученими на рахунки фізичних осіб та суб'єктів господарювання (млн.грн.)

Період	Суб'єкти господарювання			Фізичні особи		
	Зобов'язання банків	Кредити банків	Співвідношення (%)	Зобов'язання банків	Кредити банків	Співвідношення (%)
2000	11958	18594	64,3	6780	980	691,8
2001	14336	26955	53,2	11338	1418	799,6
2002	18413	38721	47,6	19302	3313	582,6
2003	29221	58849	49,7	32396	8986	360,5
2004	41348	73785	56,0	41611	14794	281,3
2005	59542	109895	54,2	73202	33523	218,4
2006	77519	166683	46,5	106715	78543	135,9
2007	115579	271417	42,6	164159	155446	105,6
2008[1]	134835	385936	34,9	195584	232381	84,2

[1] *За 10 місяців*

* *Розраховано за даними: [13].*

Одним з найважливіших чинників економічного зростання є високий рівень заощаджень, завдяки чому здійснюється належне інвестування. Ситуація на кредитному ринку України характеризується нарощуванням кредитування, нескоординованого з рівнем заощаджень. Надлишкове споживання за рахунок кредитного буму, по-перше, не підкріплене зростанням номінальних доходів, надає хибні орієнтири для інвестицій, по-друге, здійснене без відповідного нарощування заощаджень, провокує інфляційні тенденції в економіці. Прихована розбалансованість

між пропозицією грошей і нарощуванням обсягів виробництва, доходами і видатками суб'єктів економіки, інвестиціями і заощадженнями, внаслідок агресивної кредитної політики, на думку сучасного дослідника Р. Гаррісона, перетворюється на бомбу сповільненої дії, загрожуючи фінансовим крахом та економічним спадом [15, с. 53].

Зростання конкурентоспроможності національної економіки може бути забезпечено за рахунок підвищення ефективності використання потенціалу банківської системи для фінансування реальної економіки і стимулювання структурних зрушень. Аналіз кредитних вкладень в галузевому розрізі засвідчує недостатню зорієнтованість кредитного механізму України на фінансування інноваційно орієнтованих видів економічної діяльності. Банківські кредити є доступними, в першу чергу, для підприємств з високою рентабельністю, що перевищує реальний позичковий процент, і високою швидкістю обороту капіталу. Галузева структура кредитних вкладень комерційних банків, яка склалася протягом 2000–2008 років, характеризується такими особливостями. На першому місці за обсягом отриманих кредитів традиційно торгівля (36,1%) і обробна промисловість (24,2%), що відповідно впливає на зростання валової доданої вартості зазначених видів економічної діяльності. Разом з тим, частка кредитування обробної промисловості в загальному обсязі кредитування знизилась з 31,2% у 2000 році до 24,2% у 2008 році. В межах кредитування обробної промисловості, основний обсяг кредитних ресурсів споживається базовими галузями у порівнянні зі зниженням кредитування високотехнологічних галузей (машинобудування) до 1,8%. На фоні зростаючого кредитування швидкоокупних з коротким терміном обігу капіталу видів діяльності: операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям, будівництва, металургійного виробництва, поза межами доступності банківських кредитів залишаються високозатратні та капіталомісткі галузі. Зазначений розподіл кредитних ресурсів за видами економічної діяльності свідчить, що національна банківська система не сприяє позитивним структурним зрушенням в економіці у напрямі прискорення її інноваційного розвитку, а відтак, сприяє консервації структурних диспропорцій національної економіки в галузевому розрізі. Враховуючи, що інші джерела залучення капіталу, зокрема фондовий ринок, в Україні розвинені слабо, проблема фінансового забезпечення «нових» високотехнологічних видів діяльності для забезпечення довгострокового економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності національної економіки актуалізується і в подальшому.

Слабка участь банківської системи України в розбудові реального сектора національної економіки і відсутність координації банківської і промислової стратегії розвитку обумовлена, в тому числі, спонтанністю формування на початку трансформаційних перетворень кредитних інститутів без урахування стратегічних орієнтирів економічного зростання, визначених державою, як і, в принципі, відсутності виваженої, науково обґрунтованої стратегії економічного розвитку. Як наслідок, новостворені та реформовані банківські структури мають власну стратегію розвитку, а основним і єдиним критерієм прийняття банками інвестиційних рішень є максимізація

прибутку, без необхідності врахування потреб суспільства і забезпечення відповідної функціональної ролі в розбудові національної економіки. Попри високі темпи зростання кількості банківських установ, їх значимість для економіки країни залишається низькою. Основним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал залишаються власні кошти підприємств (56,7%). За рахунок банківських кредитів фінансується 17,3% інвестицій в основний капітал та 12,2% капітальних інвестицій від загального обсягу фінансування. Тому, нагальною залишається проблема реформування банківського сектора як джерела ліквідності для економіки України, яка потребує модернізації промисловості, активізації інноваційних процесів для підвищення її ефективності і конкурентоспроможності.

Необхідність модернізації промислового сектора України та нагальна потреба в впровадженні інноваційних технологій і підвищенні ефективності виробництва потребує значного обсягу інвестицій, що передбачає активне залучення банківських структур до їх фінансування. Переорієнтація грошово-кредитного механізму на інвестиційні потреби реального сектору економіки може бути забезпечена шляхом вирішення таких завдань:

- диференціація каналів фінансування інвестицій з використанням самофінансування, іпотечних, лізингових, страхових фондів, кредитних кооперативів, муніципальних інвестиційних програм;
- розширення депозитної бази за рахунок: стабілізації ситуації в фінансовій сфері, підвищення якості банківських послуг; відновлення довіри до банківської системи через державне гарантування депозитів фізичних осіб, встановлення жорсткіших вимог до формування обов'язкових банківських резервів, достатніх для розрахунків з вкладниками та поширення нормативів резервування на кошти, залучені ззовні, запровадження плаваючої ставки за депозитами з прив'язкою до рівня інфляції;
- переорієнтація діяльності банківського сектору на довгострокове кредитування за рахунок: формування системи синдикативного кредитування за участю приватних і іноземних ресурсів, державних фінансових установ; співучасті держави у гарантуванні інвестицій разом з приватними банківськими установами; допомоги комерційним банкам в сек'юритизації низьколіквідних активів і їх реалізації на ринку; гарантії повного або часткового викупу у комерційних банків проблемних і низьколіквідних активів, пов'язаних з кредитуванням високоризикових інноваційних проектів;
- створення спеціалізованих комерційних банків (іпотечних, земельних тощо), що займатимуться середньо та довгостроковим кредитуванням інвестиційних потреб господарюючих суб'єктів. Активність інвестиційних процесів визначається тим, що норма прибутковості інвестиційного проекту повинна перевищувати банківський відсоток, що встановився. Враховуючи потреби реального сектору економіки в інвестиційних ресурсах і з метою обмеження операцій спекулятивного характеру можливо запровадити принцип диференціації відсоткової ставки, за рахунок надання банкам державних преференцій з обов'язковим контролем за дотриманням в їх діяльності принципів державної структурної політики. Зниження вартості кредиту дасть

можливість активізувати інвестиційні процеси в реальний сектор економіки, збільшуючи норму прибутковості даних інвестиційних проектів.

- формування спеціалізованих державних інститутів розвитку: державних інноваційних фондів, галузевих і універсальних банків розвитку. Формування з цією метою спеціалізованого банку реконструкції та розвитку, який буде надавати виключно середньо - та довгострокові кредити і стане гарантом інновацій в економіку України. Матеріальною основою функціонування такого банку повинна стати концентрація в одній структурі централізованих інвестиційних ресурсів, які сьогодні розпорошені між декількома державними структурами, а тому, використовують неефективно: бюджетні кошти, які спрямовуються на інвестування народного господарства, кошти позабюджетних фондів інвестиційного спрямування, емісійний доход НБУ, залишки на рахунках і депозитах державних підприємств, іноземні кредити.

Необхідно враховувати, що орієнтиром для комерційної банківської діяльності є прибуток як основний індикатор при прийнятті інвестиційних рішень. Завданням державного регулювання є задоволення поточних суспільних потреб і реалізація стратегічних орієнтирів розвитку. Забезпечення взаємовигідних відносин держави, банків і господарюючих суб'єктів в зазначеному форматі модернізації грошово-кредитного механізму є запорукою підвищення значимості банківського сектора для економіки країни як інструмента кредитування пріоритетних сфер економіки, оперативного антикризового регулювання, фінансування довгострокового розвитку.

Вирішення проблеми підвищення ефективності функціонування банківської системи неможливе лише в рамках забезпечення стійкості роботи банків, а вимагає врахування всього комплексу проблем, пов'язаних з розвитком національної економіки і підвищенням її конкурентоспроможності.

Для зміцнення стабільності банківської системи та підвищення ефективності її впливу на економічний розвиток необхідно: активне включення банківського капіталу в макроструктурні перетворення шляхом послідовного зниження ставки рефінансування НБУ і відповідно підвищення попиту суб'єктів підприємницької діяльності на позичкові кошти; формування механізму стимулювання банків на збільшення частки довгострокових інвестиційних кредитів, особливо, кредитування пріоритетних сфер економіки; вироблення механізму оперативного антикризового регулювання діяльності банків; вдосконалення управління ліквідністю та ризиками; посилення контролю за якістю капіталу кредитних установ; розширення спектру інструментів стимулювання заощаджень: забезпечення підвищення якості банківських послуг; відновлення довіри до банківської системи через державне гарантування депозитів фізичних осіб; встановлення жорсткіших вимог до формування обов'язкових банківських резервів, достатніх для розрахунків з вкладниками та поширення нормативів резервування на кошти, залучені ззовні; запровадження плаваючої ставки за депозитами з прив'язкою до рівня інфляції.

Література:

1. Galetovic A. Finance and Growth: A Synthesis and Interpretation of the Evidence. – International Finance Discussion Papers. – Washington DC. – 1994. – pp. 477.
2. King R.G. & Levine R. Finance, Entrepreneurship and Growth. – Journal of Monetary Economics. – 1993. – V. 32. – pp. 513–542.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. Гейця В.М. .– К.: Ін-тут екон. прогнозув.; Фенікс, 2003 – 1008 с.
4. Розвиток фінансового сектора та економічне зростання: Монографія / НАН України, Ін-т економіки. За ред. А.І. Даниленка. – Київ, 2001.– 238 с.
5. Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки: Монографія / За ред. А.І. Даниленка. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003, – 415 с.
6. Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток (монографія) / Відп. ред. В.І. Кононенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003, – 314 с.
7. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. – К.: Атіка, 1999.
8. Корнєєв В.В. Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках: Монографія. – К.: НДФІ, 2003. – 376 с.
9. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 608 с.
10. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом / В.М. Прядко (ред.). — К. : Лібра, 2002. — 472с.
11. Звіт про Конкурентоспроможність України 2009 // Фонд «Ефективне Управління». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.feg.org.ua
12. Вахненко Т. Зовнішні корпоративні запозичення та ризики для фінансової стабільності. – Дзеркало тижня. – №6 (685) 16–22 лютого 2008 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – www.dt.ua
13. Бюллетень НБУ.– 2008.– № 12 (189).
14. Аналіз стану зовнішньоекономічної безпеки України: основні загрози та пропозиції щодо подолання кризових явищ. / Національний інститут проблем економічної безпеки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niisp.gov.ua/articles/152/
15. Экономический цикл: анализ австрийской школы: Пер. с англ. / сост. А.В. Куряев. – Челябинск: Социум, 2005. – С. 53.